

POSTOJI LI PRAGMATIČKI JEZIČNI POREMEĆAJ?

JASMINA IVŠAČ¹, ANA GAČINA²

Primljeno: siječanj 2006.
Prihvaćeno: lipanj 2007.

Izvorni znanstveni rad
UDK:376.36

Posljednjih dva desetljeća, istraživači i kliničari sve više pažnje usmjeravaju prema ulozi pragmatike u govorno-jezičnoj komunikaciji u terminima urednoga razvoja i posebno mogućih poremećaja. Naime, primjereno vladanje morfoloijom, sintaksom i drugim jezičnim sastavnicama u predškolskoj dobi nije dostatno za učinkovitost komunikacije u situacijskome i socijalnome kontekstu. Pragmatičke sposobnosti se, između ostalog, temelje na razumijevanju vlastitih namjera i govornika te stalnoj integraciji različitih podataka tijekom razgovora. Kako procjena vještina konverzacije ili pripovijedanja zahtijeva što prirodniji kontekst i ovladanost strukturalnim aspektima jezika, pragmatički jezični poremećaji često promaknu u kliničkome radu ili se proglašavaju nekim srodnim poremećajem. Upravo iz razloga što niti znanstvena literatura ne predlaže jasnu i jednoglasnu definiciju te službeni kategorizaciju pragmatičkih jezičnih poremećaja, u ovome se radu prikazuje studija slučaja djeteta koji prema svojim obilježjima odgovara slici pragmatičkih jezičnih poremećaja. Tijekom dvogodišnjega praćenja pokušava se doprinijeti odgovorima na nedoumice o nezavisnosti pragmatike, ostalih jezičnih sastavnica i kognitivnog razvoja, na eventualno prisustvo više različitih poremećaja te na jasni opis pokazatelja pragmatičkih jezičnih teškoća. Longitudinalno praćenje dječaka isto tako nudi mogućnost različitih metodoloških rješenja koja otvaraju pristup ka prepoznavanju i procjeni pragmatičkih jezičnih poremećaja.

Ključne riječi: pragmatika, pokazatelji pragmatičkog jezičnog poremećaja, studija slučaja, jezični razvoj

Uvod

Tradicionalna podjela pragmatiku postavlja nasuprot sintakse i semantike. Dok se sintaksa i semantika isključivo odnose na slijed jezičnih oblika odnosno na odnose između lingvističkih oblika i pojmova pragmatika proučava odnose između jezičnih oblika i uporabe tih oblika. Proučavajući jezik kroz pragmatiku dobiva se uvid u namjere govornika, njegove pretpostavke, svrhe i ciljeve te oblike aktivnosti (npr; zahtjevi) koje pritom rabi. Posljednja dva desetljeća sve se više važnosti pridaje funkcijama i kontekstu u kojem se odvija jezična komunikacija (Neville, 1990.). Veliki nedostatak same pragmatike je nemogućnost objektivne i dosljedne analize njezinih koncepata (Yule, 2002.).

Na službenim stranicama Američke udruge za govor i slušanje (American Speech and Hearing Association-ASHA, 2005.) pragmatika, kao uporaba jezika u socijalnim interakcijama, uključuje tri, kako kažu, komunikacijske vještine: 1. uporaba jezika za različite svrhe kao što su pozdravljanje, davanje informacija, zahtijevanje, obećavanje, traženje informacija, 2. prilagodba jezika zahtjevima situacije ili sugov-

ornika: na drugačiji način se obraćamo djetetu no odraslome, dajemo dovoljno informacija nekome tko je neupućen, mjesto gdje se nalazimo također određuje našu komunikaciju., 3. poštivanje pravila konverzacije i pripovijedanja uključuje pričanje priče, prepričavanje knjige, filma, opisivanje dana; pravila koja se tiču razmjena u konverzaciji (turn-taking), ustrajanja na započetoj temi, uvođenja teme u razgovor, pojašnjavanje kod nesporazuma, pričanja priče. Postoje i pravila o uporabi neverbalnih znakova u komunikaciji kao što su razmak između sugovornika, facijalne ekspresije i kontakt očima. Pravila su određena pojedinom kulturom i jezikom. ASHA također navodi osnovne pokazatelje teškoća u pragmatiki:

- malo raznolikosti u uporabi jezika
- nekoherencija tijekom konverzacije, prelazanje s teme na temu
- neorganizirano prepričavanje
- vrlo često se teškoće u uporabi jezika prate siromašniji rječnik i agramatičnosti

Većina priručnika koja se bavi temom pragmatike dotiče sljedeće teme: komunikacijske razmjene, govorni činovi, pripovije-

1 Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

2 Udruga za sindrom Down

danje, započinjanje konverzacijskih razmjena, određivanje teme razgovora, prepoznavanje i pojašnjavanje komunikacijskih nesporazuma, pretpostavke, pragmatički zaključci (Neville, 1990., McTear, Conti-Ramsden, 1992., Yule, 2002.).

Primjerena uporaba formalnih struktura sintakse i semantike ne osigurava učinkovitost komunikacije, tijekom komunikacije valja voditi računa o situacijskom, socijalnom i lingvističkom kontekstu. Pokušavajući razlučiti podkategorije jezičnih teškoća koje obuhvaćaju široki raspon kliničkih slika Rapin i Allen (1983.) su prvi koji razlikuju dvije osnovne simptomatologije unutar jezičnih teškoća (McTear, Conti-Ramsden, 1992.). Osim „klasičnih“ i u literaturi bogato opisanih jezičnih teškoća koje obilježavaju pojednostavljeni jezični oblici u ekspresiji i/ili kašnjenje u jezičnome razumijevanju opisuju skupinu djece čije se teškoće ne smatraju sekundarnim posljedicama temeljnih problema s gramatikom, fonologijom ili rječnikom. Riječ je o skupini koja relativno dobro vlada formalnim aspektima jezika, ali konverzacija ne teče glatko jer se izražavaju neobično, ubacuju neobične iskaze prekidajući uobičajeni tijek razgovora, otežano razumiju diskurs, tangencijski odgovaraju na pitanja te se čine nesvjesnima potreba konverzacijskih partnera (Bishop i sur., 2000.). Uz navedena obilježja autori vežu problem uporabe i sadržaja jezika kojima pridaju naziv *semantičko-pragmatički sindrom* (Gagnon i dr., 1997.). Opisujući kliničku sliku semantičko-pragmatičkoga sindroma autori naglašavaju nesrazmjer između kašnjenja u razumijevanju jezika i relativno dobrih ekspresivnih vještina. Dakle, uz semantičko-pragmatički sindrom u svojoj prvotnoj klasifikaciji se navode sljedeća obilježja: razgovorljivost s nedostacima u razumijevanju povezanoga razgovora, teškoće pronalaženja riječi, atipični izbor riječi, otežano zadržavanje teme, odgovaranje mimo biti pitanja i očuvana fonologija i sintaksa. Od tadašnje podjele dolazi do terminoloških preinaka, naime, većina autora tvrdi da djeca s pragmatičkim teškoćama zapravo nemaju semantički deficit (Tager-Flusberg, 1991. prema Gagnon i dr., 1997.). U skladu s

time Bishop (2000.) koja je niz radova posvetila razvijanju metodoloških postupaka kojima bi se pouzdano utvrđivala opisana vrsta teškoća uvodi naziv *pragmatičke jezične teškoće*. Bishop (2000.) opetovano naglašava kako su jezične sposobnosti nužne za konverzacijsku kompetenciju, ali ne i dostatne. U terminima urednoga razvoja, djeca se, čak i dok ne razumiju jezik u potpunosti, oslanjaju na kontekstualne i neverbalne elemente kako bi odgonetnula namjeru sugovornika i uzela u obzir znanje kojim on raspolaže. Razumijevanje vlastitih namjera kao i namjera sugovornika objašnjava socijalna kognicija čiju važnost za konverzaciju, ali i komunikaciju općenito zagovaraju brojni autori (Bishop, 2002.). Dakle, pragmatička sposobnost objedinjuje prethodno znanje o svijetu, integraciju informacija tijekom „online“ praćenja namjera sugovornika, sposobnosti zaključivanja (uključujući teoriju uma), memorijski kapacitet (van der Lely, 2003.).

Kako visoko-funkcionirajući autizam i pragmatičke jezične teškoće dijele neke zajedničke simptome na komunikacijskoj, bihevioralnoj i kognitivnoj razini mnogi autori postavljaju pitanje o povezanosti između pragmatičkih jezičnih teškoća i autizma. U svojoj prvotnoj klasifikaciji Rapin i Allen (1983.) ne dovode ta dva fenomena u međusobni odnos, da bi nakon desetak godina ipak vezali pragmatičke teškoće uz druga stanja kao što su hidrocefalus, razvojni jezični poremećaji i autizam (Gagnon i dr., 1997.). Bishop i Rosenbloom (1987.) napominju da se pragmatičke teškoće često javljaju zajedno s autističnim obilježjima, ali isto tako su prisutne i kod djece s jezičnim teškoćama koja ne udovoljavaju kriterijima za autizam. Naime, pragmatičke jezične teškoće nemaju dovoljni broj simptoma (npr; bihevioralne i socio-kognitivne) niti su ti simptomi jednako ozbiljni uspoređujući ih s kriterijima za autizam koje nudi DSM-IV (Gagnon i dr., 1997., Sharp, 2000., van der Lely, 2003.). Kako se fenomen pragmatičkih jezičnih teškoća temelji na brojnim kliničkim opisima, mnogi autori naglašavaju problem utvrđivanja granica pragmatičkih teškoća u odnosu na druge aspekte jezika i razvoja te neusklađenost postojećih definicija (Neville, 1990., Bishop, 2002.)

Cilj i svrha praćenja

Cilj praćenja je dobivanje uvida u obilježja pragmatičkih jezičnih teškoća kroz dvogodišnje vremensko razdoblje. Kako se u prvotnoj logopedskoj obradi ne uočavaju primarne teškoće kasnije praćenoga ispitanika (radi nedostatka testova kojima se ispituje pragmatika, radi kliničke „nejasnoće“ i male učestalosti samoga poremećaja) logoped se odlučuje na snimanje razgovora (terapijskih sati) video kamerom kako bi što vjerodostojnije opisao fenomen pragmatike.

Metode

Anamnestički podaci

Dječak je rođen iz majčine druge po redu trudnoće koja je protekla u mirovanju i uzimanju lijekova zbog krvarenja koje je nastupilo u šestom tjednu trudnoće. Porod je nastupio dva tjedna prije termina, APGAR 9/10. Prema riječima majke post-

natalno radzoblje, kao i rani razvoj protječu bez teškoća. U dobi od 1,5 godinu kod dječaka se javljaju febrilne konvulzije zbog kojih je i hospitaliziran u dva navrata. Od tada je dječak redovito neurološki praćen (medikamentozna terapija propisana do najmanje pete godine). S navršene 2,5 godine dobiva afebrilne konvulzije, epilepsija kao dijagnoza nije postavljena. Dječak je prohodao s godinu dana. Majka ima dojam da je jezično-govorni razvoj tekao urednim tempom, jedino izdvaja lošiju gramatičnost i slabiju pažnju u odnosu na vršnjake. S gotovo tri godine dječak kreće u vrtićku grupu (Montessori skupina) koju pohađa do polaska u prvi razred. Dječak je kontinuirano uključen u neurološko praćenje.

Roditelji dolaze na logopedsku obradu nakon četvrte godine prema preporuci odgajateljica iz vrtića. Kao osnovni razlog dolaska na obradu roditelji navode izgovorne teškoće dječaka ne navodeći neku drugu vrstu zabrinutosti ili nedoumica.

Tablica 1. Prikaz metodologije tijekom praćenja

Kronološka dob	Mjerni instrumenti
4;6	Ljestvica razumijevanja jezika –Reynell (Reynell, 1995)
	Zadaci za ispitivanje infleksijske morfologije (Brozović, 1998.)
	Test imenovanja (Brozović, 1993.)
	Pripovijedanje prema slikovnome predlošku
5;0	Uzorci spontane konverzacije s logopedom
5;7	Uzorci spontane konverzacije s logopedom
6;0	Uzorci spontane konverzacije s logopedom
6;5	Ljestvica razumijevanja jezika –Reynell (Reynell, 1995)
	Zadaci za procjenu fonološke svjesnosti (Vancaš, 1999)
	Zadaci za ispitivanje infleksijske morfologije (Brozović, 1998.)
	Ponavljjanje riječi i rečenica (Vuletić, 1990., Blaži, 1997.)
7;0	Ljestvica označavanja dječje komunikacije - Children`s communication checklist (Bishop, 1998)
	Uzorci spontane konverzacije s logopedom

1 Prvotna psihološko-logopedska procjena je obavljena u Kabinetu za ranu komunikaciju koji je jedinica Centra za rehabilitaciju Edukacijsko-rehabilitacijskoga fakulteta, Sveučilište u Zagrebu. Praćenje nastavljaju autorice rada u okviru istoga Kabineta.

Metodološki pregled razdoblja praćenja

Dječak dolazi na logopedsko i psihološko ispitivanje u Centar za rehabilitaciju Edukacijsko-rehabilitacijskoga fakulteta u dobi od 4;7 godina. Radi uočenih teškoća upućen je na logopedsku terapiju (dvaput tjedno u trajanju od 45 minuta) u okviru Centra koju je pohađao do svoje sedme godine. Otprilike svakih šest mjeseci snimana je spontana konverzacija između logopeda i dječaka (video snimke). Ponovljena logopedska dijagnostika je obavljena u dobi od 6,5 godina. U trenutku polaska u prvi razred (s navršениh sedam godina) dječak prestaje pohađati logopedsku terapiju.

Mjerni instrumenti

Svi zadaci koji su korišteni tijekom logopedskih obrada rezultati su diplomskih, magistarskih radova i doktorskih disertacija gdje su primijenjeni na većim uzorcima, ali kasnije nisu standardizirani (Brozović, 1993., 1998., Blaži, 1997., Vancaš, 1999.). Primjena navedenih zadataka daje uvid u različite aspekte jezičnih i memorijskih sposobnosti: usvojenost imenske morfologije, fonološko pamćenje, fonološka svjesnost. Reynell razvojne ljestvice govora (u daljnjem tekstu Ljestvica razumijevanja jezika-Reynell) je test koji je objavljen i prilagođen duhu hrvatskoga jezika (Reynell, Huntley, 1995.). Slijedi detaljniji opis liste koja je ispunjena u dobi 7 godina. Prve pilot primjene ove ljestvice počinju sa studentskim seminarima i diplomskim radovima na Edukacijsko-rehabilitacijskome fakultetu (Herceg, 2006.), i to na uzorku djece urednoga razvoja. Ljestvica označavanja dječje komunikacije odnosno Children's Communication Checklist, britanske autorice Bishop (1998.) je mjerni instrument za prikupljanje podataka o načinu komuniciranja djece u dobi od pred polazak u školu pa sve do devete godine. Ljestvica nastaje iz prvobitnog pokušaja razvijanja ispitnoga materijala za procjenu obilježja jezičnih nedostataka i pomoć pri usavršavanju profila pragmatičkih teškoća djece s posebnim jezičnim teškoćama. Ljestvicu ispunjava stručna osoba (logoped, učitelj) ili osoba koja poznaje dijete i bavi se njime najmanje tri mjeseca. Taj čimbenik

poznavanja djeteta je vrlo važan da bi se u procjeni izbjegle zabune do kojih može doći zbog djetetovih promjena raspoloženja i ponašanja koja inače nisu obilježje djeteta. Procjena svakog pojedinog ponašanja (70 tvrdnji) određena je pomoću četiri vrste tvrdnji o određenom ponašanju: 1. ne odnosi se na dijete, 2. djelomično se odnosi, 3. u potpunosti se odnosi, 4. ne mogu se odlučiti. Posljednja tvrdnja zaokružuje se samo u slučaju da se dotično ponašanje zaista ne može procijeniti kod djeteta.

70 tvrdnji mogu se svrstati u devet podljestvica redom:

- A** Govor – izgovor, razumljivost, tečnost, artikulacija
- B** Sintaksa – fraze, sposobnost slaganja rečenica, uporaba zamjenica i gramatike
- C** Neprimjereno započinjanje razgovora – kako, kada i koliko govori
- D** Koherencija -na koji način dijete prepričava i objašnjava
- E** Stereotipnost – koliko često i na koji način koristi konverzaciju
- F** Uporaba konteksta – razumije li izrečeno, pravila lijepog ponašanja, sarkazam
- G** Razgovor – koliko obraća pažnju na druge, kako i koliko rabi geste
- H** Društveni odnosi – ima li prijatelja, kako se odnosi prema vršnjacima, kako ostvaruje kontakte i odnose
- I** Interesi – koji su mu interesi, što voli ili ne voli

Većina tvrdnji se temelji na kliničkim opisima podtipova posebnih jezičnih teškoća koji su u literaturi poznati kao semantičko-pragmatički sindrom odnosno pragmatički jezični poremećaj. Tako pet sljedećih podljestvica stavlja naglasak na pragmatičke sposobnosti: neprimjereno započinjanje razgovora, koherencija, stereotipnost, uporaba konteksta i razgovor (C-G). Podljestvice koje procjenjuju jezično-govorni aspekt (A, B) uključene su radi dobivanja podataka o razumljivosti i složenosti ekspresivnog govora

ora i jezika. Podljestvice kojima se procjenjuju društveni odnose (H) i interesi (I) daju podatak o tome koliko i kako nelingvistička obilježja utječu na pragmatiku. Iako je Ljestvica prvenstveno konstruirana da bi se njenom uporabom dobile dodatne informacije o djeci s jezičnim teškoćama pokazalo se da može biti korisna za dobivanje podataka iz šire populacije (Bishop, Baird, 2001.). U tom slučaju (djeca bez jezičnih teškoća) Ljestvica može skrenuti pozornost kliničara na postojanje komunikacijskih teškoća. Isto tako može biti dodatak bateriji testova za procjenu jezično-govornoga razvoja, upotpunjujući tako podatke dobivene standardiziranim jezičnim testovima. (Bishop, 2002.). Autori napominju da se uporabom Ljestvice na široj populaciji mogu dobiti korisne informacije o tome koji se rezultati – kao pokazatelj vrste i učestalosti pragmatičkog poremećaja – mogu očekivati kod djece bez jezičnih poteškoća.

Rezultati praćenja

Prva logopedska obrada

S ciljem dobivanja uvida u kognitivne sposobnosti, intelektualna razina je procijenjena od strane psihologa (Razvojni test Čturić RTČ-P). Rezultati upućuju na razvojni kvocijent u zoni prosječnih rezultata, ali i na veliku neujednačenost razvojnoga profila (raskorak verbalnih i neverbalnih sposobnosti). Tako je dječak pokazao dobre rezultate u motoričkim zadacima i konstrukcijskim sposobnostima, mehaničkome pamćenju i pažnji, ali nije odgovarao niti na najjednostavnija pitanja (npr; Što radiš kad si pospan?). Također nije ponavljao kombinaciju dva broja unatrag. Brojni autori zagovaraju postojanje nedostatne radne memorije u djece s posebnim jezičnim teškoćama (Bishop, 1999.) tako da se ovaj rezultat uzeo u obzir pri postavljanju logopedске dijagnoze.

Nisu poznate činjenice o jezično-govornome razvoju dječaka prije inicijalnog susreta u dobi od 4;07 godina. Prvotna logopedska obrada ukazuje na sljedeće: Pri primjeni Ljestvice razumijevanja jezika-Reynell postiže rezultat koji upućuje na znatno kašnjenje u razumijevanju jezika u odnosu

na kronološku dob (-2 SD). Kao problem uočava se nedostatan poznavanje odnosa i njihovih gradacija (npr; dugo-kratko, veliko, veće, najveće). Isto je primijećeno i kod pitanja koja se tiču prostornih odnosa. Majka je spomenula da dječak u svakodnevnim situacijama ponekad ne slijedi nalog u potpunosti. U literaturi se često nalazi podatak o receptivnom jeziku ispod 1,5 SD kao jednom od kriterija za posebne jezične teškoće što odgovara razini jezičnoga razumijevanja dječaka u dobi od 4;07 (Bishop, 2003.).

Pri Testu imenovanja (Brozović, 1993.) pokazuje određenu nesigurnost u imenovanju boja. Kod imenovanja duljih riječi trebalo mu je više vremena. Učestalo rabi jednostavnije prijedloge, dok je u uporabi složenijih nesigurniji. Na zadacima infleksijske morfologije dječak najčešće rabi umanjenice. Nije moguće donositi velike zaključke o pozadini uporabe umanjenica u jeziku praćenoga dječaka, ali poznato je da je pravilo tvorbe umanjenice prvo pravilo tvorbe koje djeca usvajaju. Tako se pretpostavlja da veća postojanost kraja riječi (npr; dio koji nosi gramatičku obavijest) djetetu olakšava otkrivanje gramatičkih elemenata u riječi (Kuvač, Palmović, 2007.).

Sposobnosti pripovijedanja su izrazito siromašne; dječakov spontani iskaz obilježavaju kratke i jednostavne rečenice s brojnim sintaktičkim i morfološkim pogreškama.

Nema odstupanja u građi i pokretljivosti govornih organa. Izuzev distorzije glasa R, usvojenost fonološkog sustava je primjerena dobi.

Na temelju navedenih rezultata kod dječaka se logopedskom obradom u dobi od 4;7 utvrđuju jezične teškoće radi kojih je upućen na logopedsku terapiju.

Rezultati praćenja od pete do šeste godine

Iako je dječak uključen u logopedsku terapiju s ciljem poticanja razumijevanja jezika i bogaćenja morfologije i sintakse tijekom prvih terapijskih sati uočavaju se neobičnosti u razgovoru; nije znao postaviti pitanje kad se to od njega tražilo (npr; *Pitaj dječaka koliko ima godina?*), govoreći o ženskim osobama upotrebljavao je zamjenicu on što ubrzo navodi na sumnju da teškoće dječaka

nadilaze problem sa strukturalnim aspektom jezika. Kako u hrvatskome govornome području ne postoje (standardizirani) mjerni instrumenti kojima bi se mogle utvrditi pragmatičke teškoće logoped svakih nekoliko mjeseci snima razgovore s dječakom. U dobi od šest godina dječaku je prezentiran problemski zadatak u kojem se od njega traži da smisli što bi on savjetovao glavnome liku da učini (primjer 1.). Riječ je o zadatku koji zahtijeva da se dječak zamisli u ulozu lika iz priče te da mogući odgovor odnosno njegovo viđenje situacije oblikuje riječima koje su primjerene za tu situaciju. Ovaj zadatak pretpostavlja da dijete u ovoj dobi razumije da su namjere, znanja i želje druge osobe drugačije od naših vlastitih. Na temelju dječakovih odgovora se zaključuje da se teško stavlja u ulogu drugoga, otežano organizira pitanja i prezentira informacije koje sugovorniku nisu neophodne, orijentira se na detalje (npr; pozdrav, papuče), gubi nit vodilju, ne traži pojašnjenje, te samostalno ne dolazi do informativne poruke koja je cilj zadane situacije.

Primjer 1. Prikaz pragmatičkoga zadatka u dobi od 5 godina (zadatak iz McTear i Conti-Ramsden, 1992.)

(L-logoped, D-dijete)

L: Ispričat ću ti jednu priču, slušaj: Vani je jako hladno, ima puno snijega. Jedan dječak je sam kod kuće, a zaboravio je iznijeti smeće što mu je mama zadala. Na brzinu je istrčao iz stana u papučama i ostavio vrećicu smeća kod kontejnera. Ali, što! Zalupila su se vrata od stana, a on nije imao ključ. U papučama je, vani je snijeg, nema telefon. Jedino je susjeda kod kuće. Što bi ti napravio na njegovom mjestu?

D: Da ga, da ga, hmmm, ne znam.

L: Pozvonio bi susjedi? Što bi rekao?

D: Da pozdravi.

L: Koga?

D: Da pozdravi susjeda.

L: Ali tebi je ključ u vratima, što bi još rekao osim da ga pozdravi?

D: Da ne smijemo biti u papučama, da mama i tata ne dođu.

L: Ovako bi rekao susjedi: „Ne mogu ući u svoj stan.“, i dalje?

D: Daa, aa, da ne može ući u stan i da da ne može ući u kuću.

L: Što bi zamolio susjedu?

D: Da otključa.

L: Kako će otključati ako nema ključ?

D: Da ne može više ući u kuću.

Razgovor s dječakom je iz aspekta sugovornika izrazito nejasan, dječak daje odgovor na svako pitanje, ali je pasivan u smislu da ne započinje razgovor i ne postavlja pitanja. Na svaki upit otvorenoga tipa (primjer 2.) nudi prevелиki broj informacija koje navodi uzastopce i s puno ponavljanja veznika (npr; onda, kad) i s prozodijskih elemenata bez logičnog uzročno-posljedičnog slijeda i s brojnim detaljima. Stječe se dojam da dječak postavljeno pitanje veže uz neku situaciju koju je on doživio i onda ju pokušava opisati, ali sugovornik na temelju njegovog opisa ne dobiva jasnu sliku o tome što dječak želi reći. Bishop i Adams (1989.) te Bishop (2000.) u vrijeme kada još nije konstruirana Ljestvica označavanja dječje komunikacije opisuju pragmatičke jezične teškoće kroz obilježja koja se također pronalaze u razgovorima s ovdje praćenim dječakom. Tako se dječak ne služi kontekstom u razumijevanju iskaza (primjer 1), daje premalo ili previše informacija sugovorniku (primjer 1., 2.), ne navodi jasno subjekta radnje (primjer 2., 3.), ubacuje nepotrebne prozodijske stanke (npr; hm, hm..). Prema podacima Bishop (2000.) djeca urednoga razvoja su već do četvrte godine visoko osjetljiva na socijalne aspekte konverzacije što ovdje nije slučaj. Isto tako dječak u pripovijedanju (poznati predložak) ispušta logične dijelove sadržaja na osnovu kojih bi sugovornik trebao shvatiti o čemu je riječ u opisu (primjer 3.). Na istome primjeru se uočava da dječak pravilnim redosljedom navodi činjenice koje su najuočljivije na crtežima (npr; vidio je, penjao se), ali ne dotiče se misli ili namjera likova u priči odnosno ne uspijeva donijeti logične zaključke o zbivanjima u priči (Sharp, 2000.).

Primjer 2. Razgovor između dječaka i logopeda u dobi od 6 godina

u dobi od 6 godina

(L-logoped, D-dijete)

L:- Je li ti fali snijeg ?

D : - Pa , fali .

L : - A reci ti meni kad pada snijeg , što se događa ? Kako to izgleda kad pada snijeg ?

D : - To sve bude zaleđeno , kad auti moraju ići na posao , kad idu negde u King Cross, kad negde zatvoreno, kad je neki dućan zatvoren , kad je noć , kad je mrak , kad još mama radi , kad , onda se tak nešto da teta mora ići spavati .

L : - Koja teta ?

D : - Jedna iz dućana .

L : - Koja radi ?

D : -Da .

L : - A to je tako kad je snijeg ?

D : - Pa da , kad nekad ne radi , kad nekad ne radi, kad nekad radi , onda tak , onda tak teta da kad nešto mora davati nekomu čovjeku ili teti nešto kad kupuje.

Primjer 3. Pripovijedanje prema poznatome slikovnome predlošku

(L-logoped, D-dijete)

L : - I što je bilo s Borisom ? Je li se sjećaš kuda je Boris išao ?

D : - U zoološki vrt .

L : - Bravo ! I onda je vidio...

D : - Vidio je pištolj .

L : - Onda ?

D : - Onda je vidio , vidio je dinosaure .

L : - I onda ?

D : - I vidio je ,hm , hm , vidio je ...

L : - I dobro gotov si tu .

D : - Vidio je još dinosaura.

L : - I onda .

D : - Onda je vidio još, još je vidio. Onda se

penjao. Kad je gledao, kad je on stao , kad je vidio zeleno auti nisu prošli. Kad je vidio velikog dinosaura i onda kad .

I onda kad su se navješali na ovdje, onda su se na djecu naslanjali kad nisu bili odjeće i hlače i cipele .

L : - Dobro .

D : - I onda kad se primio za dinosaura onda su oni išli. I onda kad su , onda su vidjeli ovo i .

D : - I onda kad su ljudi na rep onda su išli. Onda kad su vidjeli , onda su prolazili ljudi .

L : - Gdje su prolazili ?

D : - Gore , a auti dolje ?

D : - I onda kad su odigrali baseball, onda su plivali kao čamci, onda su prošli vodu i kupali se i onda kad su jeli sladoled, kad su pojeli sladoled i kad su pitali da ljudi tu prolaze onda su gledali. Onda kad su vidjeli slonove i majmune , kad su vidjeli , kad su skrivali onda su vidjeli. Kad su se penjala djeca na dinosauru onda su išli prema repu i rep. I onda kad su se oni skrivali i spuštali onda su bili jako sretni i onda kad su se opet skrivali onda su djeca tražili, tražili njega, kad su se ovi skrivali, kad se dinosaur opet skrivao onda su djeca .

Rezultati logopedске obrade u dobi od 06;04

U dobi od 6;04 ponovljena je logopedska dijagnostika. Razina razumijevanja jezika, utvrđena Ljestvicom razumijevanja jezika-Reynell, odgovara dobi od nešto više od 5 godina (kašnjenje od 1,2 SD). Dječak nije precizno odgovarao na složenije naloge koji uključuju obavljanje dvije aktivnosti (*npr; Stavi sve bijele svinje oko polja izvan ograde.*). Iako se i dalje radi o kašnjenju prisutan je znatni pomak u odnosu na prve susrete s dječakom.

Procjena fonološkoga aspekta otkriva da dječak sustavno i točno izdvaja prvi i zadnji glas pojedine riječi. Što se tiče fonemske analize i sinteze dječak se bolje snalazi u analizi negoli sintezi (do četiri glasa ne griješi), dok griješi pri riječima koje sadrže suglasničke skupine (*npr; mačka*). Imenuje gotovo sva slova (osim pojedinih suglasnika). U aspektu fonološke svjesnosti postoje

osnovni preduvjeti za polazak u prvi razred.

Besprijekorno točno ponavlja riječi i logatome. Prema riječima majke dječak jako dobro pamti različite činjenice, npr; nabrojat će gotovo sve gradove u Hrvatskoj. Pri ponavljanju rečenica dječak također ne griješi.

Što se tiče glagolske i imenske morfologije kada je ispitana, ciljano, kroz obrazac zadataka, dječak gotovo da ne pokazuje odstupanja. Čim se odmiče od jasnoga konteksta, znači bilo da sam odgovara na pitanja u razgovoru ili ih postavlja, usmjerava se na sadržaj i slušatelj dobiva dojam da je dječak nesročan, ali više sintaktički i značenjski no morfološki. Grafomotorika je nešto slabija u odnosu na kronološku dob. Dječak ne pokazuje veliki interes za crtanje što se očituje u slobodnome crtežu koji je vrlo nemaštovit i s malim brojem detalja.

Usvojenost fonološkog sustava je primjerena dobi.

Na temelju logopedске obrade u dobi od 6;04 dječak moguće je zaključiti da dječak pokazuje

pomak u pojedinim jezičnim aspektima, te se pojavljuje interes za čitanje i pisanje. Nešto manji pomak je prisutan u razumijevanju jezika i slobodnome crtežu. Pojedini autori navode da djeca s pragmatičkim jezičnim teškoćama kasno usvajaju reprezentacijske vještine u crtanju što je pak odraz problema na području kreativnosti (Sharp, 2000.). Dječakov najveći problem ostaju konverzacijske i vještine pripovijedanja. Usprkos relativno „dobro“ usvojenome jezičnome sustavu uporaba istoga daleko je slabija.

Rezultati praćenja u dobi od navršenih sedam godina

U dobi od sedam godina primijenjena je Ljestvica označavanja dječje komunikacije (Bishop, 1998.) koju je prema uputama autora moguće primijeniti tek od djetetove sedme godine. Listu su ispunile odgajateljice koje su tijekom nekoliko zajedničkih godina rada u grupi dobro upoznale dječaka. Na temelju rezultata dobivenih na Ljestvici označavanja dječje komunikacije na dječaka se odnose gotovo sve tvrdnje koje

Tablica 2. Prikaz rezultata tijekom praćenja

		Rezultati logopedskih obrada (u bodovima)			
Kronološka dob		4;07		6;04	
Ljestvica razumijevanja jezika-Reynell		42 boda	-2 SD	56 bodova	-1,2 SD
Zadaci za ispitivanje infleksijske morfologije	imenska	12/22		20/22	
	glagolska	13/20		17/20	
Zadaci za procjenu fonološke svjesnosti		-		Prvi glas 10/10 Zadni glas 10/10 Fonemska analiza 5/10 Fonemska sinteza 4/10	
Ponavljanje riječi i rečenica		-		Riječi 10/10 Rečenice 7/8 Pseudorečenice 5/6	

obuhvaćaju tkz. pragmatic composite (C-G).

Prema rezultatima koje nude autorice dječak po svojim obilježjima pripada kategoriji pragmatičkih jezičnih teškoća. Naime, dominantno se izražava kraćim i jednostavnim rečenicama, s brojnim ponavljanjima što pojedinih dijelova, što veznika (*npr; onda, kad je*), ne može jasno prepričati niti svakodnevni događaj. Inzistira na omiljenoj temi (*npr; nabranje gradova, igranje omiljenoga*

uporaba zamjenica on ili ona bez objašnjenja na koga se odnosi, obraćanje samome sebi ili nerado sudjelovanje u aktivnostima grupe.

Zaključak

Postoje područja jezično-govornoga razvoja koja su lako mjerljiva i dostupna mjerenju kao što je to na primjer područje glasa, artikulacije, vještina čitanja i pisanja ili pak jezičnih sas-

Tablica 3. Srednje vrijednosti dobivene na pragmatic composite (Bishop 1998.)

Podljestvice	Mogući raspon	Pragmatički jezični poremećaj	Posebne jezične teškoće	Rezultati ispitivanja
C Neprimjerenost započinjanje	18-30	25.9	25.9	28
D Koherencija	20-36	25.5	25.5	19
E Stereotipnost	14-30	23.9	23.9	22
F Uporaba konteksta	16-32	24.2	24.2	24
G Razgovor	18-34	29.1	29.1	22

kviza, tramvaji) i vrlo često ponavlja ono što je sugovorniku poznato. Slušatelj koji ne poznaje kontekst teško slijedi sadržaj, dječak vrlo često započne s jednom temom da bi se nadovezao s nekom drugom - otežano slijedi uzročno-posljedične veze. Dječakovo ponašanje je dosta nesustavno, na trenutke iznenađuje količinom informacija koje poznaje, a na trenutke se ne snalazi ni u najjednostavnijim odgovorima (*npr; Tko vas je danas doveo u vrtić?*). Ono po čemu je dječak također specifičan je usmjerenost na detalje, navest će broj autobusa kojim se vozio ili kućni broj kuće na moru u kojoj je boravio sedam dana što je obilježje stereotipnog razgovora. U konverzaciji vrlo malo gleda u sugovornika, često je tijekom razgovora zabavljen nekim predmetom kojega prevrće po rukama. Odgajateljice napominju da u tvrdnjama uočavaju neka obilježja koja su se unatrag godinu ili dvije odnosila na dječaka, a u trenutku ispunjavanja više ne postoje, npr;

tavnica kao što su morfologija i sintaksa. Vrlo često u logopedskoj praksi promaknu fenomeni kao što su pragmatičke jezične teškoće, iz razloga što za njihovo prepoznavanje treba veći broj sati provedenih s djetetom, kronološka dob u kojoj je dijete već ovladalo jezičnim sustavom do te mjere da bi se moglo govoriti o uporabi jezika (Bishop, 2002.), postojanje standardiziranih mjernih instrumenata, osjetljivost (iskustvo) ispitivača, ali i usuglašenost istraživačke zajednice oko konačne definicije. Svakako je važno razvijati ili prilagođavati mjerne instrumente inozemnih autora (*npr; Ljestvica označavanja dječje komunikacije*) kako bi se olakšao rad logopeda kliničara, osigurala valjana intervencija ali i obogatilo istraživački rad na nedovoljno istraženim fenomenima. Sustavno praćenje pojedinačnih slučajeva i njihovih jezičnih, kognitivnih i socio-kognitivnih obilježja doprinosi pojašnjavanju obilježja pragmatičkih teškoća

odnosno diferencijalnih simptoma u odnosu na autizam i jezične teškoće.

Opisani dječak svjedoči kako jezično-govorni razvoj može biti vrlo neujednačen; dječak prosječnih intelektualnih sposobnosti tijekom dvogodišnjega razdoblja uspijeva napredovati u pojedinim segmentima jezičnoga razvoja, te donekle svladati predvještine čitanja i pisanja, ali njegove osnovne teškoće pragmatičke prirode se zadržavaju i ostaju upadne s polaskom u školu. Opisanu kliničku sliku je moguće povezati s pretpostavkom o nezavisnosti posebnih jezičnih i pragmatičkih jezičnih poremećaja odnosno postojanju različitih kognitivnih pod-

loga (van der Lely, 2003). Iako se tijekom logopedске terapije dosta pozornosti posvetilo pravilima razgovora, opisivanjima vlastitih događaja i rutina kako bi se što jasnije predočile uzročno-posljedične veze, pojašnjavanju namjera sugovornika u svakodnevnim situacijama dječakove teškoće su se pokazale dugoročnima. Kako je dječak praćen od strane neuropedijatra, zasigurno i neurološka osnova doprinosi cjelovitosti kliničke slike. Zanimljivo je napomenuti kako je pri upisu u prvi razred s lakoćom rješavao sve zadatke dok su mu problem predstavljala jednostavna pitanja o najboljem prijatelju, vrtićkoj grupi i omiljenoj aktivnosti.

Literatura

- Bishop, D. V. M. (1998) Development of the Children's Communication Checklist (CCC): A Method for Assessing Qualitative Aspects of Communication Impairment in Children, *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 39 (6): 879–891 .
- Bishop, D.V.M. (1999) *Uncommon Understanding – Developmental and Disorders of Language Comprehension in Children*. Psychology Press.
- Bishop, D. V. M. (2003) Genetic and environmental risks for specific language impairment in children. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*. Vol. 67., supl. 1., str. 143-157.
- Bishop, D.V.M., Rosenbloom, L. (1987): Childhood language disorders: Classification and overview. Iz: Yule, W., Rutter, M. ur., *Language development and disorders*. London: MacKeith Press.
- Bishop, D.V.M., Adams, C. (1989) Conversational characteristics of children with semantic-pragmatic disorder. II. What features lead to a judgement of inappropriacy? *British Journal of Disorders of Communication*, 24, 241-263.
- Bishop, D. V. M., Baird, G. (2001) Parent and teacher report of pragmatic aspects of communication. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 43, 809-818.
- Bishop, D. V. M., Chan, J., Adams, C., Hartley, J., Weir, F. (2000.) Conversational responsiveness in specific language impairment: Evidence of disproportionate pragmatic difficulties in a subset of children. *Development and Psychopathology*, 12, 177-199.
- Bishop, D. V. M., Frazier Norbury, C. (2002) Exploring the borderlands of autistic disorder and specific language impairment: a study using standardized diagnostic instruments. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 43:7. str. 917-929.
- Blaži, D. (1997) Ponavljanje rečenica u djece s posebnim jezičnim teškoćama. Iz *Jezične teškoće školske djece*, Ljubešić, M. (ur.). Školske novine. Zagreb.
- Brozović, B. (1993) Izrada i primjena baterije testova za ispitivanje poremećaja artikulacije u obliku programskog paketa (softvera). Diplomski rad. Zagreb. Fakultet za defektologiju, 1993.
- Čuturić, N. (1973.) Ljestvica psihočkog razvoja rane dječje dobi. Zavod za produktivnost dela SR Slovenije.
- Brozović, B. (1998) Jezično-govorni razvoj prijevremeno rođene djece. Magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu. Medicinski fakultet.
- Poremećaji koji se obično prvi put dijagnosticiraju u dojenačkoj dobi, djetinjstvu i adolescenciji (1996.). Iz: *Dijagnostički statistički priručnik za duševne poremećaje. DSM-IV.Međunarodna verzija s MKB-10 šiframa*. Naklada Slap. Str. 37-127.
- Gagnon, L., Mottron, L., Joanne, Y. (1997) Questioning the validity of the semantic-pragmatic syndrome diagnosis. *Autism* 1 (1), 37-55.
- Herceg, N. (2006) Komunikacija djece školske dobi-procjena listom označavanja dječje komunikacije. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- McTear, M.F., Conti-Ramsden, G. (1992). *Pragmatic disability in children*. London: Whurr.
- Kuvač, J., Palmović, M. (2007.) *Metodologija istraživanja dječjega jezika*. Naklada Slap. Jastrebarsko.
- Neville, A. (1990.) *The role of unestablished referent in the conversations of young communicatively impaired children*. Masters Dissertation.
- Rapin, I., Allen, D.A. (1983): Developmental language disorders: nosological considerations. Iz: Kirk, U., ur., *Neuropsychology of language, reading and spelling*. New York: Academic Press.
- Reynell, J. K., Huntley, M. (1995) Reynell razvojne ljestvice govora. Naklada Slap. Jastrebarsko.

- Sharp, M. (2000) Semantic Pragmatic Disorder. American Hyperlexia Association.
- van der Lely, H. K. J. (2003.) Do Heterogeneous Deficits Require Heterogeneous Theories? SLI Subgroups and the RDDR Hypothesis. U Language Competence Across Populations, ur. Levy, Y., Schaeffer, J., LEA, London, str. 111-133.
- Vancaš, M. (1999) Jezične sposobnosti kao preduvjet usvajanja čitanja. Doktorska disertacija. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Vuletić, D. (1990) Test artikulacije. Zagreb: Fakultet za defektologiju.
- Yule, G. (2002) Pragmatics. Oxford Introduction to Language Study. Oxford University Press.
- American Speech-Language-Hearing Association (2005.) Pragmatics, Socially Speaking. Retrieved 9 January, 2005 from <http://www.asha.org/public/speech/development/pragmatics.htm>

IS THERE A PRAGMATIC LANGUAGE IMPAIRMENT?

Abstract

Within the last two decades scholars and therapists have been focusing on the role of pragmatics in speech and language communication, as in common development and especially in possible disorders. Namely, adequate development of morphology, syntax and other language aspects in the preschool period is not sufficient for efficient communication within the situational and social context. Pragmatic abilities are, among other, grounded on understanding own and other people intentions and on continuous integration of different information during conversation. Assessment of conversational skills requires situational context that is as natural as possible and acquired structural aspects of language. There are also other reasons, beside the previously named, why pragmatic language disorders often pass unnoticed in clinical work or became labeled as other close disorder. As scientific literature also does not suggest clear and uniform definition and official categorization of pragmatic language impairments, this work shows a case study of a child whose clinical features fulfill all the criteria for pragmatic language impairment proposed by many authors (Bishop, 1998., 2000., 2001.). Results of a two year follow-up are trying to make a contribution to dilemmas about independence of pragmatics, other language aspects and cognitive development, on possible co-occurrence of different disorders and to clear description on indicators of pragmatic language impairments. This longitudinal follow-up also describes a use of different methodological solutions that open up a possibility for reliable screening and assessment of pragmatic language impairments.

Key words: pragmatics, features of pragmatic language disorder, key study, language development